

MARKO ČUDIĆ

Egy élet lírai törmeléke

IBRAHIM HADŽIĆ: EL NEM OLVASOTT ÉS ÚJ VERSEK

A szerb irodalmi közélet íratlan szabályai szerint léteznek, még hozzá nem is kis számban, olyan költők, akiknek a nevét sok helyen nem illik kimondani, azokon a helyeken, amelyeken pedig ki lehetne mondani nevüket, az informálatlan emberek csak értetlenül bámulnak arra a különc figurára, aki ezt vagy azt a nevet kiejtette. Ez azonban nem az apokrif költő nevét kimondó különc figurára vonatkozó súlyos pszichiátriai diagnózist jelenti, hanem épp fordítva, azoknak az embereknek a mentális eltorzultságára utal, akik a mindenkor szerb irodalom kánonteremtői, és akik valójában a szerb bölcsész tudományi karok nemzeti tanszékein már majd egy évszázada, tisztelet a kivételnek, kiríthatatlanul hemzsegek, akár valami kártékony kultúrférgek. Úgy tűnik, hogy a szerb irodalmi kánon mindenkor megteremtőjének először is annak az alapfeltételnek kell megfelelnie, hogy egyáltalán ne legyen semmiféle érzéke az irodalmi értékhez, mint olyanhoz. Ha pedig netán van, akkor súlyos lobotómiai műtétnek kell alávetnie magát, amelyben kioperálják belőle a ritmusérzékét, a hallást, legjobb esetben pedig az elementáris szemantikai egységek és logikai összefüggések megértésének képességét. Miután a lobotómia megtörtént, kezdődhet a megfeszítő szellemi és kemény intézményi munka. Megfeszítő szellemi munka, azért, mert szinte lehetetlen feladattal kell a kritikusnak megbirkóznia: harmadrangú provinciális rímfaragó, de politikailag mindig lojális wannabe költőkarikaturákból kell megteremteni A Nemzeti Bárdot. A kemény intézményi munka pedig abból áll, hogy az igazi költőt lehetőleg minden lehető módon elhallgassunk, elhallgattassunk. És ez sajnos ideológiai divatoktól mentes, időtálló folyamatnak látszik. És az is mindegy, hogy a két tehetségtelenség – a szerzőé és a kritikéé – a pozitívizmus avagy a dekonstrukció védőszentjeként jelenik meg. Elég itt pl. a Vladislav Petković Dis ellen irányuló század eleji Jovan Skerlić féle támadásra utalni, vagy az élete vége felé teljesen mellőzött Vasko Popa esetére emlékeztetni. Kertész Imre szavával élve, az „agresszív dilettantizmus” domináns diskurzusai sok igazi értéket elhomályosítanak. A nemrég elhunyt Miodrag Stanisavljević teljes mértékű kihagyása a kortárs kánonból ezt a feltételezést mintha csak még jobban alátámasztaná. Egyetlen ember vállalkozott csak egy nagyszabású poszthumusz Stanisavljević-kötet kiadására. *Emlékezés Miodrag Stanisavljevićra* címen ugyanis tavalyelőtt megjelent egy Stanisavljević-válogatás egy ugyancsak nagymértékben mellőzött belgrádi költő, Ibrahim Hadžić szerkesztésében.

Maga Hadžić is, nem mint szerkesztő, hanem mint szerző, az igazságtalanul kiszorított költők közé sorolható. Kiszorítottságának több oka is van: montenegrói muzulmán (bosnyák) nemzetiségű, de Belgrádban él, nemzetisége miatt a kilencvenes évek elején felmondtak neki a belgrádi televízióban (a gyermekművelődési műsoroknak volt évekig ki-

váló szerkesztője), eredeti foglalkozása nem irodalmár, hanem művészettörténész, továbbá nem lehet besorolni a profi költők közé sem, hiszen szabadidejét szülővárosában, az észak montenegrói Rožajében tölti, ahol a vadgombákat tanulmányozza, még hozzá nem is akármilyen szinten (két kitűnő, szakmailag is elismert, de széles körben is olvasott gombászati szakkönyvet is publikált), és végül, de nem utolsósorban kirekesztettségének az oka lehet, hogy nem fér bele sem a manapság aktuális nemzeti-neoepikus, sem a klasszikus nagyok: Branko Miljković, Miodrag Pavlović és Vasko Popa által kirajzolt absztrakt, hermetikus lírai vonulatba. De még a satíra, vagy a Branislav Petrović-féle mindennapi, kocsmai líra magas stilizációja is viszonylag távol áll tőle. Ha már a szerb líra valamely vonulatába mindenképpen be kellene sorolni, akkor talán Ibrahim Hadžićot azokhoz a későmodern érzékenységgű, elégikus lírikusokhoz lehetne társítani, mint amilyen pl. Aleksandar Ristović volt, azzal, hogy Hadžićnál láthatólag hiányzik a szigorú, kimunkált kötött forma, és a vers sokszor a lírai próza műfaja felé tendál, ami azonban nem kisebbíti legújabb kötetének költői értékeit.

A cím jelzésszerűsége itt nem csak sablon. Az *El nem olvasott és új versek* mint egyfajta terminus technicus több összefüggésre is utal egyszerre: elsősorban arra a tényre, hogy az ebben a terjedelmileg kicsi verseskötetben megjelent szövegek keletkezési idejük szerint „vegyes termékek”; az immár komoly életkorba belépett költő (Hadžić 1944-ben született) szinte egész alkotói pályájából találhat itt verset a figyelmes olvasó, kivéve a költő legelső, fiatalkori alkotói fázisát: van egy vers a hetvenes évekből, néhány a nyolcvanas évek második feléből, és még néhány a kilencvenes évekből, majd pedig, természetesen, a legtöbb vers az eddig még meg nem jelent, 2000 utáni költői termésből ered. A versek nem kronológiai sorrendben vannak felosztva. Az *el nem olvasottság* itt tehát nemcsak arra utal, hogy létezett a szerző fiókjában egy bizonyos számú vers, amely eddig még soha sehol nem jelent meg (bár a régebbi versek közül van egynéhány ilyen is), hanem arra a, nem annyira önsajnáló, hanem inkább rezignáltan konstatáló gondolatra, mely szerint még a megjelent versek többsége sem igazán keltett visszhangot, nem lett elolvasva, vagy rosszul lett elolvasva, vagy pedig maga a történelem, az idő, a lerakódott élettapasztalat cáfolta meg őket, és így nem lettek, nem lehettek soha valóban elolvasva. Talán most, egyfajta pályaösszegzésként, a költő úgy érezte, hogy ennek a néhány versnek (újra)közlése rávilágíthat olyasmire is, amiről az akkori olvasóközönségnek fogalma sem lehetett.

Hadžić három nagyobb egységre (nem vagyok benne biztos, hogy ciklusokról lehetne beszélni az ő esetében) osztotta az anyagot: *Hát ki is vagyok én?* címmel az első egység tíz olyan verset tartalmaz, amely a legkülönbözőbb lírai módokon próbál szembenézni a lírai szubjektumnak (illetve ebben az esetben magának a költőnek) identitásával, származásával, nem kis mértékben ironizálva a létező közhelyszerű narratívákat (mert Hadžićnak, képzeljük csak el, még humorérzéke is van, mer neki lenni; a humorérzék az irodalomban sokszor még ma is halálos bűn, legalábbis az irodalom intézményesített formáiban: lásd egyetem, a bölcsész). A következő egység a *Szétdobált teher* címet viseli, és huszonkét olyan verset tartalmaz, melyet tematikailag nehéz lenne egy fedél alá terelni, ám a domináló érzés, egyrészt az elhagyatottság, másrészt az érett családos ember belgrádi életének fragmentumai, az emberekkel, költőkkel való beszélgetések, városszéli horgászatások, viták, a politikai helyzet változásainak lerakatai, egynéhány érzékeny hiperindividuális lí-

rai megfigyeléssel ötvözve, adja meg ennek az egységnek az alaphangját. És végül a harmadik egység, amely mindössze hat versből áll, az *Etnográfiai feljegyzések* címet viseli, és a legújabb jugoszláv háború lírai-politikai kommentárja, amely épp túl tragikus hangvételében sikerült, úgy tűnik, rosszabbra, mint az előbbi kettőben.

Már az első egység (*Ki is vagyok én*) első versében (*Származás*) a lírai szubjektum hiábavalóan próbálgatja saját törzsi, etnikai származásának a legtávolabbi múltba nyúló szálaiból kibogozni, identifikálni: „Én illír vagyok, talán leszarmazottja annak a szerencsétlennek / Akinek gerinccsigolyájából még mindig kilóg a nyíl / A kragujeváci néprajzi múzeumban. Vagy talán trák / Netalántán kelta, / Vagy, persze, Flavius légiójának nyugdíjaztatott / Katonájának leszarmazottja (...) Vagy pedig szláv. / Török is, miért ne, de hátha szemita, / De még az is lehet, hogy magyar. / Ki tudná rám fogni, hogy nem vagyok montenegrói? Vagy ó-szoráb? / Majd' három évezredes vagyok, mert erről tanúskodik / Felmenőim temetője / Ahol összes elődöm nyugszik.” A 2004-es keltezésű vers befejezése, minden látszólagos banalitása ellenére, az eredetmítoszok totális demisztifikációjából és az individuális lét ebből következő kiüresedésének és feltöltődésének kettős játékából fakad: „Öreg vagyok és mindenem megvan / És semmim sincs! / Ki vagyok hát én?” Egy másik helyen pedig Hadžić „mérgező lírai képekről” beszél, és ez az alaphang szép lassan kezdi majd beárnyékolni az egész kötet lírai világát. *Századelszelelőben* sorral kezdődő cím nélküli, 1999-ben írott verse már nemcsak a századvégi neurózist diagnosztizálja, hanem individuális szinten az öregedő költő szeretné megtalálni itt a kulcsot saját magával való leszámolására (avagy saját maga művének felszámolására). A sorokban érződő kemény önirónia és a poézisbe vetett hit mindenkori, immár közhellyé fajuló megingását éleszti itt újra. Méghozzá meglepően frissen ható eszközökkel: „Engem már / le fognak tiporni az évek / a vándormadarak és a megtermékenyítés / ösztönei nélkül, / belefutok majd a XXI. Századba / És még csak akkor kezdek el hallgatózni / hogy meghalljam a háromezredik évet. / Ó, lesz e bárki, aki a harmadik millennium végén / Képes lesz elolvasni ezeket a betűket, / Megérteni üzeneteimet, / Mondani néhány vigasztaló szót, / Azt például / Hogy, jó, hogy léteztél, költő, / S e. h.” A *kisfiú* című vers 2000-beli, és látszólag naiv kérdésselvetése: „Vajon én vagyok-e az a kisfiú”, mely után mindig más és más gyermekkori csínytevésnek az emléke merül fel, az arkádia nosztalgikusságának megidézésével, egyike Hadžić legjobb verseinek. Az első tematikai egységből még a *Jó reggelt, kukac* című vers egyszerű természetességének tömör metaforikussága érdemel egy röpke idézetet: „Időről időre fát hasogatok / És benne, nicsak: egy kukac! / Kettévágom az almát / (Azt, amely a Trójai háborút elindította), / És benne, nicsak: egy kukac! / Számhoz emelem a ma reggel / Szedett gombát / És benne, nicsak: egy kukac! (...) Vajon a kukaccal való találkozás valóban elkerülhetetlen? / Íme, már kúszik a bőröm alatt, / Túl szűk neki ottan, / Ki szeretne menni!”

A második lírai tömbbe (*Szétdobált teher*) besorolt versekben is folytatódik az identitás problémakörének boncolgatása, ezúttal is a nagy, az egyetemes, a lírában minden látzat ellenére is kimeríthetetlennek bizonyuló, és az adekvát eltávolító eszközöket használó költőnél mindig százszázalékosan bejövő témával, az elmúlás-témájával párosítva: „Egy szlovén – germanoszláv. / Aztán egy horvát – ugoroszláv, / Aztán egy szerb – vlahoszláv, / Meg egy Bosnyák – turkoszláv, / Egy makedón – grekoszláv, / És végül egy montenegrói – illiroszláv / Beszélgetnek egy réten a hegyi szem előtt, / A Plavi tó előtt / A ki tudja há-

nyadik balkáni háború utáni / Első irodalmi találkozójukon/ A halál utáni életéről.” (*Beszélgetés a Plavi tónál*, 1999) De persze ez az identitásokkal játszó ironikus kommentár a bevezetőben még nem elég: a versnek csattanója is van. Mindegyik költő elmondja, hogy közben az ő nemzetéből mely nagy költő távozott az élők sorából: a szlovén arról értesíti őket, hogy meghalt Edvard Kocbek, meghalt Antun Šoljan, értesíti őket a horvát, Ivan V. Lalić is távozott az élők sorából, folytatja a szerb, Husein Tahmihdžić sem él már, informálja őket a bosnyák. És Slavko Janevski is elment, mondja nekik a macedón. Nem igaz, kiáltják erre mind az öten hüledezve. „A háború alatt a montenegróiak közül nem halt meg senki, / De a montenegróit ez szégyennel töltte el / S elkiáltá magát: / Meghalt Njegoš! / Na jó, azt tudjuk. / Njegoš? / A tó hullámocskái nyaldossák a nádast / Az élő halálról beszélnek a költők / Az életről pedig / A Lim folyó salakja fortyogott.” Ebben a témakörben már előjön a politikailag indoktrinált parasztságot sajnáló és azzal ironizáló lírai szubjektum attitűdje. A *nép* című versében (1995) a beszélő, látván egy csomó földművest, akik imádott vezérük képeivel hadonásznak, retorikai kérdést szegez nekik szembesítésül: „De hogyan fogja őket a vezér megmenteni a kukacoktól, / Hogyan a madaraktól, / Hogyan a gatzól és a gombáktól? / Talán majd őt is kinevezik / A szántóföldek védelmezőjének, / Mint ahogy az ó-egyiptomiaknak / Ott volt Ninkilima istennőjük?” Ebbe a lírai tömbbe, mint arról már említés esett, az érett férfikor belgrádi, tehát nagyvárosi (ami egy hegyi faluból érkező fiatalember számára nem jelentéktelen tényező), mindennapi élményanyagába beépül egy-két megrázó, felejthetetlen, mások számára talán teljesen észrevehetetlen esemény, megfigyelés is. A *tejuveg mögött* című békeidőkbeli (1986) versében arról ír, hogy a városba bejövet, minden nap el kellett mennie a vágóhíd mellett. Tudta, érezte, látta, mi történik bent, egyszer, mégis, egy olyan konkrétumot látott, ami egy életre megrázza: „Egyszer pedig láttam, ahogy egy erős / Tökös fiatal bikának / Nagy kést szúrtak a szarva közé. / Az állat megtántorodott, / Az ablakhoz szaladt / És a vér befröcskölte az üveget / Amelyet aztán már soha senki sem tisztított meg. / Továbbra is mindennap arra jártam. / Továbbra is elfojtott hangok hallatszottak, / De az a kép már soha többé nem hagyta el / A vágóhidat.” Ez a fajta békebeli érzékenység aztán, tizenöt évvel később szinte a költői élményanyag külső, történelmi dialektikájának íratlan szabályai szerint, a poszt-háborús, privatizációs, az amerikai liberális kapitalizmus legvadabb mintája szerint demokratizálódó szerb társadalomban hajléktalanná vált kiváló költőtárs és barát siralmas sorsára reflektál *Miért turkál a barátom a szemeteskukákban* című versében. A szerencsétlen sorsra jutott költőtársat mint a „tranzíció vesztesét” a neofeudalista társadalom szalonképes, szellemtelen és jellemtelen bábuival kontrasztálja: „Te pedig közben rejtett fullánkú verzzakokon gondolkodsz / Amelyeket nagylelkűen odaadsz majd / A szalonképes pazarlóknak és győzteseknek.” Még két fontos tematikai-poétikai gócpontját lehetne kijelölni a kötet eme legterjedelmesebb részének, amely főleg a legújabb verseket jellemzi: az egyik az autopoétikai, a versek önreflektáltsága, amely legfőképpen a *Hogyan kezdjem el a verset?*(2006) című versben jut kifejezésre: „Hogyan kezdjem el a verset / Bár millenniumos tapasztalatom van, / Egyidős vagyok a hegy kövével”, a másik pedig az intertextualitás, az irodalmi példaképekhez való viszony tisztázása: Ibrahim Hadžić ugyanis fordította Jozsif Brodskijt, és megpróbálja őt bevinni egy rövid négy sorosába *Hogyan értelmezzem Brodskij metaforáját* (2006): „Az ablakban kereszt / Két szárnyból

és négy üvegből. / A mögött az ablak mögött ki imádkozik Istenhez? / Kérdi saját magától Ibrahim.”

Az utolsó, legkisebb verstömb (*Etnográfiai feljegyzések*), valamivel gyengébb, ugyanakkor dialektális, jövevényszavas nyelvi jellegzetességei miatt (észak-montenegrói tájnyelv, török kölcsönzések stb.) nehezen fordítható, illetve hát szinte teljes mértékben lefordíthatatlan verseket tartalmaz. Teljes mértékben nevezhető „lingvisztikainak” az a hosszúvers, amely *És azok a montenegróiak* (2006) címen olyan mindennapi kifejezéseket használ, amelyek közül szinte egy sem szerb eredetű, hanem főleg török. Török szavak nélkül rengeteg reáliát nemhogy megnevezni, de elképzelni sem tudnánk, állítja a költő. A nyelvi relativizmus hipotézise itt elementáris erővel tör be Hadžić lírájába, majdnem olyan hatékonyan, mint, persze egészen más kontextusban, pl. Oravecz Imréné *A hopik könyvében*. Az etnografikus tradícióra látszik rájátszani *A kimondhatatlan nevű* című hosszúvers (2005), amely a népi tabuval, az ördög nevével játszik, kimutatva annak mindenféle manifesztációját, főleg a háború (a legutóbbi jugoszláviai háború) helyi ördögei, úgymond ördögi genius loci-jainak arcait, fellelhetőségét (Dubrovnik ördöge, Szarajevó ördöge, Srebrenica ördöge, a Krajinai népiértés ördöge, stb.). *A polgárháború hősei* (1997) című vers azzal a mítosszal számol le, hogy egy mocskos polgárháborúnak, amelyben igazi frontvonal és katonai alakulatok összecsapása helyett védtelen civilek mészárlása folyt, egyáltalán lehetnek-e bármilyen hősei. Ezek a versek azonban, egyértelműen pozitív etikai mondanivalójuk ellenére sem tűnnek annyira erőteljeseknek, kidolgozottaknak, mint az előbbi két lírai halmazban találhatóak. Talán fárasztó hosszúságuk, poémaszerűségük is teszi ezt. Mert egy hosszabb versben, paradox módon, jobban meglátszik a szabadversszerűség (rossz értelemben), a ritmushiány (még ha mégoly szándékolt is), és ez nem teszi az ilyen alkotást elég revelatívvá.

A nem annyira sikeres befejezés ellenére, Ibrahim Hadžićnak mégis sikerült összehozni egy izgalmas, szép összegzést eddigi verseiből, betekintést nyújtani érzékeny, több forrásból táplálkozó lírai laboratóriumának rejtett zugaiba, ami még jobban megerősíti a költő polgárháború utáni rehabilitálását, és azt a tényt, hogy Isidora Sekulić, Milan Rakić és Ćamil Sijarić-díjakat kapott viszonylag gyors egymásutánban. Szép lenne, ha a szerb kritika még jó pár hasonló költőt tudna rehabilitálni.

(Ibrahim Hadžić: *Nepročitane i nove pesme, Prosveta, Beograd, 2006*)